

ИНТЕГРАЛНИЯТ ПОДХОД В УРОКА ПО ГЕОГРАФИЯ

Люсила Цанкова

Динамичното социално-икономическо развитие на нашата страна закономерно се отразява върху социално-икономическите функции на образованието, като определя неговата генерална цел — „формиране на многостранно развита личност и нейната пълноценна реализация в живота“. Днес повече от всякога е необходимо да се развиват творческите способности на подрастващите, за да могат своевременно да реагират на новите изисквания, наложени от общественото развитие. В партийно-правителствените документи, посветени на образованието, се изтъква необходимостта от качествено ново отношение към знанията. От средство за съществуване те трябва да се превърнат в средство за усъвършенствуване на човека и обществото.

Преподаването на основите на географската наука в училище и извънкласната образователна работа по предмета не могат да се ограничават само със съобщаването на научнообосновани истини. Необходимо е да се въведат учениците в атмосферата на научно търсене, да се запознаят с методите на географската наука, с историята на нейните научни открития, да се събудят у тях потребности за творческа дейност и да се въоръжат с необходимите за това изследователски умения. Обучението по география трябва да допринесе за формирането у всички ученици на различни духовни потребности, в т. ч. и на потребности за творческа дейност.

Това налага утвърждаването на нов подход, нови форми и методи в поднасянето и усвояването на географските знания за природата и обществото. Голямо приложение в обучението по география намира интегралният подход (ИП). Проблемът за ИП в образователната система се обуславя от интегративните тенденции в съвременната наука и икономика, от стратегическия курс на БКП към повсеместна интензификация във всички области на живота. Нарастващите интегративни тенденции в условията на НТР изискват междунaучен синтез на знания и методи във всички научни области и практически дейности, включително и в педагогическата теория и практика. Всяка наука отразява многообразието на обекта на своето изследване, но нито една от тях не може със свои собствени средства да разкрие материалното единство на света и обективната социална действителност. „Ето защо целокупното научно познание, диференцирайки се, се стреми към своето единство. То се осъществява чрез интегративните процеси, проявява се нов системен ефект — т. нар. интегративен ефект“ (Х. Сантулов, 1982).

Една от главните задачи на обучението по география е насочена към търсене на оптимални пътища за отражение на тези интегративни тенденции в учебно-възпитателния процес. За това е необходимо по-задълбочено разкриване на същността на ИП. Той трябва да се разглежда като конкретно практическо проявление на всеобщия диалектически подход, като част от него, насочена към установяване на връзките, единството на даден обект или явление. Най-често ИП се разглежда като разновидност на общонаучния системен подход. Той изследва връзките в една система, нейната структура и единство. Всъщност, като практически ИП се реализира конкретно и когато се отнася до организацията на една система, се нарича комплексен подход.

Под интеграция се разбира "... движение на системата към по-голяма и органична цялостност" (И. Яковлев, 1980), „подредване съобразно обща идея, единна цел на съдържанието, на знанията от различни науки“ (Э. Шоломон, 1981). Изхождайки от същността на понятието интеграция и от съществуващите обективни условия в училище, П. Лазаров (1985) определя, че „интеграцията в съвременните условия на предметно обучение е създаването на тясна връзка, взаимна обвързаност и в крайна сметка — единна система на обучение и възпитание в рамките на близки по съдържание учебни предмети, при което върху ученика се въздейства от единни позиции и уеднаквена терминология с крайна цел изграждане на единна картина на света“. Цитираните определения налагат необходимостта от разграничаване на интеграцията като процес от ИП. Най-съществената разлика е, че интеграцията е обективен процес, а ИП е дейност на субекта, с която той стимулира интегративните процеси.

М. Андреев (1983) определя този подход по следния начин: „На основата на предметната система на обучение ИП е интерпретация на интегралните процеси и начините за тяхната реализация в обучението“. Интерес за обучението по география представлява и определението на Р. Гайтанджиева (1984): „ИП е система от дейности (процедури, операции), свързани с целите на обучението, неговото съдържание, организация, методика, насочени към систематизиране, синтезиране и обобщения на различни равнища в хоризонтален (обучението в един клас) и вертикален план (обучението от I до XI клас), което води до опознаване на единството на света и до формиране на качествата на многостранно развитата личност.“

Много задълбочено особеностите на ИП са отразени в определението на П. Николов (1985): „ИП е средство за осъществяване на системност в целите, съдържанието и организацията на образователния процес с оглед синтезирането и обобщаването на знанията, убежденията и поведението на учащите се в качества на многостранно развитата комунистическа личност.“

Приложението на ИП в педагогическата теория и практика доведе до формиране на нови понятия, отразяващи интеграцион-

ните процеси в обучението. В терминологията на съвременното училище навлязоха понятия като „координирано обучение“, „блоково обучение“ и др, отразяващи интеграцията в различна степен. За разлика от някои капиталистически страни, в които обучението се извършва по т. нар. интегрални курсове, у нас се запазва диференцираното обучение в рамките на отделни учебни предмети, но се търсят оптимални възможности за доближаване, обвързване и взаимно проникване, за взаимодействие между учебни предмети, близки по характер и съдържание. Педагогическият експеримент доказва, че интегралните курсове в капиталистическите страни нямат системен характер, дават повърхностни, откъслечени знания и могат да бъдат само начален или заключителен етап на едно системно обучение. Затова, без да се превръща в самоцел, интеграцията в социалистическото училище може да се реализира при следните условия.

— при оптимално структуриране на учебното съдържание по отделни учебни предмети;

— при тяхното правилно подредване в учебния план, за да се осъществят предварително планираните междупредметни връзки;

— при въвеждане на отделни интегрални учебни предмети, раздели и теми.

От всичко казано се налага изводът, че ИП не отрича предметната система на обучение, а само я усъвършенствува. Той не трябва да се свежда до междудисциплинния, до междупредметния подход, защото „изисква по-мощни психологопедагогически решения, предлага комплексно-интегрално отношение към единния процес на обучение, възпитание и развитие, към всичките му компоненти: цели, съдържание, организация, методи и средства“ (П. Николов, 1985).

В процеса на обучението по география ИП се възприема като синтетичен подход на поднасяне на знания, наложен както от единството и взаимната обусловеност на процесите и явленията в природата и обществото, така и от интегралната същност на човека.

През 1984 г. излезе сборникът „Интегрален подход в обучението по география (идеи, проблеми, опит)“ (СУ, ЦИУУРК). В неговата структура се разграничават 2 ясно обособени части: теоретична и практико-приложна. В първата част се обосновава същността на интегралния подход, неговите теоретични и методологични основи. Във втората — на основата на споделения от учителите опит се извеждат проблемите на неговото реализиране и се очертават следните по-важни предпоставки за приложението му;

1. Необходимост от даване на съвременни географски знания, от изграждане на географската култура на учениците като част от общата култура на многостранно развитата личност. Днес научната информация в областта на географията се увеличава непрекъснато за кратко време. Тя е не само по-голяма по обем. В нея се отразяват по-задълбоченото изучаване на географските

процеси и явления, много от които са недостъпни на сетивно възприятие. Те могат да се изучават по пътя на научното, теоретично осмисляне на учебното съдържание. Оттук необходимостта чрез обучението по география да се развива абстрактното мислене на учениците с цел по-лесното им въвеждане в сферата на географските науки.

2. Развитие на творческото мислене на учениците чрез обучението по предмета. Според проф. К. Мишев (1984) „Пограничното положение на географията и нейната комплексност са едно от най-съществените ѝ предимства пред много други науки в интегрирането на знания и възможности за решаването на междудисциплинарни проблеми, и то не само чисто географски, а и такива от други области на познанието“. Оттук следва изводът, че е необходимо ученикът да се научи да вижда проблемите, които животът му показва, да изгражда хипотези и по опитен и логичен път да търси тяхното решение. Самостоятелното и творческото мислене на ученика е предпоставка за съзнателен, творчески труд.

3. Приложението на интегралния подход в обучението по география е обусловено от същността на географската наука, отразяваща единството и многообразието в света. Тъй като географските процеси и явления са цялостни, взаимнообусловени и свързани, то и обучението трябва да е глобално и комплексно. Учебният процес по география трябва да се осъществява на интегрална основа, чрез обединяване на знания от отделни дисциплини, изучавани природата и обществото с цел изграждане на цялостна представа за тях в съзнанието на ученика. Това означава учебното съдържание по география да се структурира проблемно, по глобални теми, като се обърне специално внимание на структурата на знанията в урока. Според Л. Кънчев (1976) от особено голямо значение за ефективността на урока е извеждането на преден план на теоретичните положения в него — теории, принципи, закономерности, понятия и факти в тяхното единство и взаимовръзка.

4. Важно изискване към обучението по география на съвременният етап е изграждането му на базата на основните положения на марксистко-ленинската теория, задълбочено вникване в нейната същност. Чрез приложението на интегралния подход в обучението по география трябва да се постигне превръщането на основните закономерности на марксистко-ленинската теория в дълбока идейна вбеленост и съзнателност.

5. Приложението на ИП в обучението по география се основа на най-новите постижения на медицината (психофизиологията, неврофизиологията и невропсихологията). Мозъкът на човека се разглеждал като единно комплексно цяло, което предопределя полкхолът към ученика да бъде комплексен, цялостен, интегрален. Ученикът е едновременно конкретно, абстрактно, емоционално и интелектуално същество. В процеса на обучение по всички учебни предмети, в т. ч. и по география, участвуват едновременно мозъчната кора, двете полукълба, двете сигнални системи,

емоциите. Това налага урокът и всички форми на учебната дейност по география да упражняват комплексно въздействие — интелектуално, емоционално, естетическо и нравствено. От многократните наблюдения на уроци по география се вижда, че усилията на учителите са насочени главно към преподаване на знания и по-малко към творческо мислене, търсене на новото, формиране на общочовешки и личностни качества. В обучението по география преобладава аналитичният подход. Учебното съдържание в повечето класове е разпределено на малки порции, при които по-трудно се осъществява междупредметната връзка и общ поглед върху географията като учебен предмет. Нерядко по предмета се преподават скучни, сухи уроци. Учениците ги заучават самоцелно, а не разглеждат отделния урок като стъпало от системата на географските знания. Преодоляването на тези слабости може да се осъществи с прилагането на интегралния подход.

От публикуваните интегрални уроци (1983 — 1985) се очертават следните изводи:

— обучението по география във всички учебни класове предоставя богати възможности за реализиране на ИП чрез обвързването му с учебните дисциплини от природоматематическия, хуманитарния и естетическия цикъл с оглед реализиране на комунистическото възпитание и пр.;

— необходимост от отразяване на ИП в учебниците и ръководствата по география от IV до IX клас учебните пособия за СИП в X и XI клас;

— възможност за приложение на ИП дават всички типове уроци (за нови знания, преговорно-общителните, практически-те);

— необходимост от приложение на ИП в извънкласните форми на работа, което ще повиши ефективността на обучението;

— ИП предоставя възможност за обвързване на обучението по география с науката, културата и производството, за контакт със социалната среда, което допринася за изграждане на активна жизнена позиция у учениците.

Публикуваните резултати (сб. Интегрален подход в обучението по география, С., СУ, ЦИУУРК, 1984) от провеждането на интегрални уроци по география доказват необходимостта от промени в традиционната класно-урочна система, която трябва да стане по-гъвкава и да се пригоди към основните изисквания на комплексно-интегралния подход. Приложението на този подход в обучението по география води до появата на нови тип уроци — комплексно-интегрален. Този урок не отрича основните три типа уроци, формирани въз основа на дидактическата цел, а ги допълва и допазва. Неговата структура е изведена също от структурата на учебния процес, учебния предмет география, от възрастовите особености на учениците, от основните дидактически задачи, но е съобразена с прилагането на подходящи форми и средства за реализиране на главната цел на обучението по география на съвре-

менния етап, с преодоляването на традиционализма и консерватизма в класно-урочната работа по предмета. От публикуваните разработки на интегрални уроци прави впечатление, че провеждането им в един учебен час е почти невъзможно или крие известни слабости. Почти всички автори отбелязват провеждането на този тип уроци по география в 2 часа, т. е. говори се за двоен или сдвоен урок. За сдвоени уроци за първи път се споменава в съветската литература (Гранкин, П. С., 1979), но те се свързват с целодневния режим на обучение. В условията на петдневната учебна седмица и в нашата страна проблемът за сдвоените уроци придобива своята актуалност. Това важи и за обучението по география. Този нов тип спомага за преодоляване на т. нар. „тунелно обучение“. От опит всеки учител знае, че едночасовият урок ограничава възможностите за осъществяване на междупредметните връзки, за интегриране на учебния материал с науката, изкуството и производството, за свързване на теорията с практиката („Географията това не е учебникът, а самият живот“), за осъществяване на проблемното обучение, за постигане на методическо разнообразие в урока. Едночасовият урок по география разделя процеса на усвояване и затвърдяване на знанията, от една страна, и прилагането им в практиката — от друга. Възможността за усвояване на новия урок чрез самостоятелна работа на ученика в час е много по-малка. Едночасовият урок по география създава и по-малки възможности за управление на учебния процес. На учителя не достига време да научи всички ученици на НОТ, на работа с учебника, научна и научнопопулярна литература, с различни уреди, с изготвяне на план-схеми на уроците, с водене на записки, за да могат те да се превърнат от обучавана и контролирана в самообучаващата се подсистема.

В някои училища в нашата страна започна експериментиране на сдвоени комплексно-интегрални уроци (КИУ). В повечето случаи обаче в сдвоени уроци се разглеждат само отделни методични единици, обикновено преговорно-обобщителни теми, което е недостатъчно. В обучението по география този тип урок показва редица предимства. Особено в горния курс, VII—IX клас и СИП, той дава възможност за приемственост в обучението между ЕСПУ и ВУЗ. Разбира се, изнасянето на интегрални уроци трябва да бъде съобразено с общоучилищната програма. Те не бива да бъдат повече от два за един учебен ден. С това обстоятелство трябва да бъде съобразено разработването на учебната програма.

В резултат на 3-годишния ми опит по провеждането на сдвоени интегрални уроци по география установих предимството на този тип уроци при интензифицирането на учебния процес. Тяхното въвеждане в обучението по география е свързано с решаване на следните цели и задачи:

1. Обединяване по време на отделните моменти на единния познавателен процес „От живото съзерцание към абстрактното мислене и от него към практиката, такъв е диалектическият път на

познанието на истината, познанието на обективната реалност“ (Лениновата формулировка за пътя на познанието). За целта урокът по география трябва да включва както преподаването на информация, така и нейното осмисляне, усвояване и практическо прилагане от страна на учениците. Те трябва да преодоляват старата нагласа в час да слушат повече или по-малко пасивно обясненията на учителя, а овладяването на материала да се извършва в друго предвидено за целта време — къщи. От публикуваните в географския печат интегрирани уроци се забелязва сливане на процеса на преподаване и самостоятелната работа на учениците (самоподготовката) в едно цяло. Те целенасочено преговарят предварително обявен от учителя учебен материал по няколко учебни дисциплини, необходими при разглежданата методична единица (конкретен, неголям по обем), анализират схеми, таблици, достигат по самостоятелен път до усвояване на нови понятия, разкриват структурата: фактори — процеси — резултати при изследване на географските процеси и явления, достигат до общонаучни изводи чрез пренос на знания, придобити чрез обучение по други предмети.

2. Интензифициране на учебния процес чрез реструктуриране и глобализиране на методичните единици. Проблемите на интензификацията са обстойно разгледани на Националната научно-практическа конференция по география. Отнесени към сдвоения урок, те се свеждат до реструктуриране на учебния материал във вертикален план IV—IX клас и в структуриране и глобализиране на знанията в урока, до отстраняване на всичко маловажно и до разкриване пред учениците на общите теории, принципи, понятия в природата и обществото и формиране на диалектикоматериалистически мироглед. Тази цел на новия тип урок е сполучливо реализирана в разработените методични единици в сборника „Интегрален подход в обучението по география (идеи, проблеми, опит)“, 1984.

3. Привикване на учениците към активна и концентрирана работа в клас с цел овладяване на по-голяма част от учебния материал в час. У учениците трябва да се създаде убеждението, че те ще бъдат оценявани и по резултатите от техния труд по време на учебния час. По този начин не се прекъсва единният процес на познанието и учениците виждат още в час резултатите от своя труд.

4. Използване възможностите на сдвоения урок за развитие на творческото мислене на учениците. Чрез осъществяване на междупредметни връзки и интегриране на обучението по география с науката, изкуството и производството, чрез свързване на теоретичните знания по предмета с практическите, чрез поставяне на учениците в проблемни ситуации, дискусии и при използване на други методи на изследователска работа. Така у тях се изграждат умения за самостоятелно откриване и решаване на проблеми от теоретичен характер и преминаване към проблеми от практически

характер и обратно. Обучението се свързва с живота, с опита на ученика. Например при разработката на тема „Почви“ в VII клас (сб. Интегрален подход в обучението по география, 1984, с. 59) учителят реструктурира учебното съдържание чрез консултация с учителя по биология, формира интеграционни възли на основата на общи понятия, процеси и закономерности, мотивира темата и насочва вниманието на учениците към решаване на следните проблеми:

1. Използвайки знанията си по биология за почви и чрез анализа на фиг. 2 (същия сборник, с. 60) определете условията за почвообразуване и ги групирайте.

2. Наблюдавайте умалените почвени профили и с помощта на фиг. 3 (същия сборник, с. 62) направете изводи за техния строеж. Коя природна закономерност се изразява чрез посочената схема?

3. Като имате предвид фиг. 1 (същия сборник, с. 59), обяснете защо по нашата планета са се образували различни видове почви.

В посочения интегрален урок се поднася в обобщена форма основният учебен материал. Това е проява на хоризонталната и вертикалната интензификация на учебния процес. Чрез тези уроци учениците трябва постепенно от V до IX клас да овладеят система от прийоми за учебната работа и творческа дейност и система за управление на своята дейност.

5. Поддържане работоспособността и интересите на учениците през двата последователни учебни часа чрез съобразяване с техните потребности и създаване от учителя на условия за творческа реализация, за развитие на интелектуалните им способности, чрез приложение на индивидуалния и диференциалния подход в обучението по география. Големи възможности в това отношение дава учебника за V клас, експериментиран през миналата учебна година.

Неправилното разбиране на същността на сдвоения интегрален урок крие някои опасности, което налага определянето на облекчавания за неговото организиране и провеждане. Тригодишният ми опит показва, че структурата му не е точно фиксирана. Тя се определя от спецификата на географията като учебен предмет, от трудността на съответната методична единица, от целите и задачите на урока и предлага големи възможности за творческа изява на учителя и учениците. Основните моменти на този нов вид урок са:

— предварително реструктуриране и извеждане на преден план на основните теории, принципи, закономерности и понятия в двете методични единици, съчетано с отделяне на достатъчно време за самостоятелна работа. Недопустимо е последователно преподаване на два нови урока в традиционната форма в двата последователни учебни часа;

— разглеждане на връзката между усвоения материал и пред-

стоящия за усвояване, мястото на темата в общата система на географията като учебен предмет, връзката ѝ с другите учебни дисциплини, практическата ѝ насоченост. От опит установих, че най-добри резултати се получават, когато съобща на учениците в началото на часа структурата на темата чрез предварително изготвена план-схема;

— поднасяне през първия час основните положения в реструктурираната тема (обвързваща 2 методични единици) и изясняване на учениците на принципите за изграждане на план-схемата. Учениците по-лесно установяват основното, същественото в учебното съдържание, ако учителят системно ги насочва към паралел между предложената от него план-схема, в която могат да се нанесат корекции в хода на урока (въз основа на рационални предложения от учениците) и съдържанието на учебника. На всеки ученик още в часа трябва да стане ясно кое е прибавено, кое е премахнато, защо, кои основни положения са изведени на преден план, кое е второстепенното, кое може да отпадне;

— в първия час учениците се запознават с основните въпроси и задачи, с практическата и творческата дейност, която ще трябва самостоятелно да извършват в часа;

— през втория час с помощта на план-схемата на учебника, на дидактическите пособия, изработени от учителя (схеми, диаграми, картографи, таблици, партийно-правителствени документи, откъси от художествена, научна и научнопопулярна литература и др.), учениците търсят отговор на поставените им проблемни въпроси, решават проблемни ситуации. Важен момент е творческата дейност на учителя — даване на насоки, предизвикване на дискусии, прилагане на прийоми за развитие на логическото и творческото мислене на учениците, съобщаване на допълнителна информация. През този час съществуват големи възможности за индивидуализация и диференциация на учебно-възпитателния процес по география;

— друг основен момент на сдвоения интегрален урок по география е проверката и оценката на знанията на учениците, придобити в самия час. Възможностите на този нов тип урок в това отношение са големи, той спомага за преодоляване на редица слабости в това основно звено на урока (подценяване на проверката, недостатъчно обмисляне на съдържанието и методите ѝ, импровизирания ѝ характер, непознаване на основните педагогически и психологически изисквания към нея и т. н.). В интегрирания урок по география могат да се използват различни форми на устната и писмената проверка. Важно изискване е писмената проверка да е съобразена с указанията на МНП. Така например често практикувам раздаването на листове на учениците в последните 10—15 мин. от часа. Изисквам от тях да отговорят на различни въпроси от преподадената тема, да анализират, да сравняват, да правят изводи и обобщения. Целта на тази проверка е мобилизирането на учениците за активно участие в час и изграждане у

тях на убеждение, че проверката е логичен завършек на урока. Тази проверка не претоварва учениците, защото за нея те са подготвени в самия час. Сдвоеният интегрален урок дава възможност и за самооценка. При честата размяна на ученически писмени работи учениците сами се оценяват, съпоставят дадената от тях оценка с тази на учителя и постепенно у тях се изработват общи критерии за оценка, което води до отпадане на противоречията между оценките и самооценките. Знанията и уменията на учениците се оценяват и в началото на часа, след домашната подготовка, но е необходимо и чрез обучението по география у учениците да се преодолее убеждението, че в час те са повече или по-малко пасивни, а урокът се усвоява вкъщи;

— желателно е в края на часа на учениците да се предложи напечатана план-схемата на разглежданата тема, но това е много трудоемка работа дори за училищата, в които има копирна техника. В своята практика установих, че при проектиране на план-схемата на шрайбпроектор, при което учениците фиксират основните моменти в тетрадките си, резултатът е същият. С течение на времето те трябва да се приучат към самостоятелно изработване на план-схеми с помощта на учебника.

От всичко казано дотук се налага изводът, че вниманието на учителите по география трябва да бъде насочено към научната организация на всекидневната урочна работа, към изграждане на трудови навици у учениците, към стимулиране на техните творчески, изследователски способности, към активното им участие във всеки учебен час. Качественото провеждане на интегрални уроци в обучението по география налага изработването на учебни помагала за учениците, които да ги улеснят в тяхната домашна подготовка по предмета. Този проблем затруднява и работата на учителя, който трябва да раздава съответни материали за всяка методична единица.

В продължение на три учебни години експериментирах провеждането на комплексно-интегрални уроци по география от V до IX клас и достигнах до следните изводи:

— комплексно-интегралният урок (КИУ) е нов момент в обучението по география. Той обединява в едно цяло единния познавателен процес, допринася за изграждането у учениците на обобщена представа за действителността. Структурата му е извънредно разнообразна. Тя предлага голяма творческа свобода на учителя и учениците, допринася за преодоляване на самоцелното запаметяване на знания, за непрекъснатото спираловидно развитие на географския им кръгозор;

— новият тип урок приобщава широката общественост към проблемите на обучението по география, чрез включване на научни работници, творци, стопански и културни дейци в учебно-възпитателния процес по предмета;

— създава възможност за проблемно изложение на материала и овладяване от учениците на прийоми за самостоятелно ре-

шаване на проблемни ситуации;

— КИУ е основан на интегралния подход;

— КИУ в обучението по география допринася за преодоляване на традиционализма и шаблона в учебно-възпитателния процес, за преодоляване на нагласата, че географията е лесен и неприложим учебен предмет (прочети, покажи, разкажи), че в час те трябва да бъдат пасивни, а да се подготвят вкъщи;

— използва се рационално малкото учебно време по география (в смисъл брой учебни часове);

— този тип урок поддържа висока работоспособност у учениците, научава ги да концентрират вниманието си, което е от голямо значение за бъдещата им дейност;

— приложението в обучението по география разширява приноса на нашата наука за развитие на творческото мислене на учениците.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М. Интерактивни тенденции в училищното обучение. С., 1980.
2. Андреев, М. За някои актуални интерпретации на интегративните тенденции в обучението. С., 1983.
3. Андреев, М. Предметна или комплексна система на обучение. С., 1980.
4. Владова, Д. Комплексният подход при реализиране на междупредметните връзки. С., 1981.
5. Гайдаров, Т. Педагогическа същност на интегралния подход в учебния процес. С., 1981.
6. Гайтанджиева, Р. Интегрален подход в обучението по география. Сб. Интегрален подход в обучението по география (идеи, проблеми, опит). СУ, ЦИУУРК, 1984.
7. Гранкин, П. С. Организация учебного процесса в школе с продленным днем. Курс лекции. 1979.
8. Димитрова, Г. Интеграция на училището с другите социални фактори. Сб. Училището и другите социални фактори. МНП, ЦИУУРК, 1982.
9. Интегралният подход — средство за интензификация на учебно-възпитателния процес. Плевен, 1985.
10. Интегрален подход в обучението по география (идеи, проблеми, опит). Сб. СУ, ЦИУУРК, 1984.
11. Кънчев, Д. За структурата на знанията в урока. — Обучението по география, 1976, 4.
12. Мишев, К. Нови идеи и тенденции в развитието на географската наука и тяхното отражение в програмите по география в училищата. Сб. Интензификация на обучението по география в съвременното училище, МНП, С²Р, БГД, 1984.
13. Николов, П. Интегралният подход в педагогическия процес. С., 1985.
14. Обучението по география. 1983, № 3, 1984, № 3, 4, 1985, № 2 и др.
15. Сангулов, Х. Интегрален подход и формиране на комунистически мироглед. С., 1982.
16. Цолова, С., Ел. Пенчева. Принципът за единство на теория и практика в интегралния подход. ЦИУУРК, 1983.

THE INTEGRAL APPROACH
AND ITS PEDAGOGICAL EFFECT
IN TEACHING GEOGRAPHY

Lucila Tzankova

S u m m a r y

The integral trends in the development of geography as a science raise the necessity of using the integral approach to its studying. The geography syllabuses in all classes offer good opportunities of realizing the integral approach.

In geography this approach not only applies to all types of lessons but also leads to the formation of a new type of lesson — the complex-integral one. It is a part of the uniform cognitive process and introduces the pupils a general idea of the reality. Its structure is extremely varied and implies creative work on the teacher's part and original reproduction by the pupils. It contributes to a constant spiral advance in developing geographical ideas.